

Slaviša Raković¹

slavisa.rakovic@gmail.com

Nestajanje jugoslovenstva kao „sigurnog prostora“ sećanja iseljenika: slučaj Argentine²

Apstrakt:

Na osnovu svedočenja i posmatranja društvenog okruženja nekoliko porodica potomaka iseljenika sa teritorije bivše Jugoslavije u Argentinu, autor u tekstu „slika“ posledice nestajanja jugoslovenstva kao narativnog utočišta za legitimaciju neetničkog hibridnog „sopstva“. Ovi iseljenici i njihovi potomci imaju neposrednu ili posrednu vezu sa Srbijom, ali se, zbog svoje specifične porodične istorije ili političke ili verske pripadnosti, ne mogu poistovetiti sa etničkim doktrinama srpskog, ali i ni jednog drugog naroda iz bivše Jugoslavije. U svom promišljanju ukorenjenosti u sećanju, potomci iseljenika koji se ne definišu etničko-nacionalno, nakon raspada države, preispituju „sopstvo“ u postjugoslovenskom, izvanetničkom prostoru i, u njemu, pokušavaju da redefinišu novu sopstvenu poziciju, a opet u odnosu na priču o Jugoslaviji. Zaključak je da je, razbijanjem slike Jugoslavije, razbijena i osnovna referenca neetnički orijentisanih potomaka Jugoslovena u Argentini, čime je i otvoren prostor za narativizaciju nostalgije, kojom se legitimise sopstvena identitetska nesnađenost u novonastalim etničkim homogenizacijama dijaspora naroda bivše Jugoslavije.

Ključne reči:

imigracija, hibridni identitet, dvostruka ukorenjenost, Jugosloveni u Argentini, jugonostalgija.

Pokazala sam prstom na fotografiju na zidu i pitala drugaricu: „Da li je to tvoj deda?“ Rekla je: „Ne, nije. Ali, kako ne znaš?! Pa, to je Pavelić“. Od tada smo druženje sa Hrvatima sveli na minimum.³

1 Slaviša Raković je istraživač bez akademske afilijacije. Nakon studija političkih nauka i klasičnog arapskog jezika u Beogradu i ljudskih prava u Sarajevu, doktorirao je, pod mentorstvom Silve Mežnarić, 2011. godine, socijalnu antropologiju, na Fakultetu za posle diplomске studije humanističkih nauka u Ljubljani, Alma Mater Europaea. Radi u Američkom savetu za međunarodno obrazovanje.

2 Rad je nastao iz istraživanja koje je novčano podržao Američki savet za međunarodno obrazovanje iz Vašingtona u SAD, u okviru programa usavršavanja zaposlenih. Nalazi i zaključci rada pripadaju autoru i ne odražavaju politiku sponzora istraživanja.

3 Iz intervjua sa Adrianom, ćerkom slovenačke Jevrejke i Hrvata, rođene nakon Drugog svetskog rata u Argentini.

Ovaj tekst je proizvod „višemesečnog“ „terenskog“ posmatranja dinamike negovanja sećanja tri porodice iz Buenos Airesa, čije su poreklo i narativ sećanja povezani sa Srbijom, ali istovremeno, i za prostor bivše Jugoslavije. Pridevi „višemesečno“ i „terensko“ stavljeni su u znake navoda, prvenstveno zato što vremenski okvir istraživanja nije od značaja za samo istraživanje, koje je proteklo što u direktnoj komunikaciji *licem u lice*, što u komunikaciji preko društvenih medija. Takođe, „teren“ nije zasnovan strogo „geografski“, fizičkim prisustvom istraživača na jednom mestu, zbog činjenice da se komunikacija istraživača i ispitanika odvijala u onlajn „prostoru“, tokom 2017. godine. S druge strane, postupak istraživanja je etnografski, zasnovan na razgovorima, tj. nestrukturiranim intervjuima i neformalnim svedočanstvima ispitanika, kao i posmatranju njihovog ličnog, porodičnog i socio-političkog okruženja u društvu jednog globalnog grada, kakav je Buenos Aires.

Razgovori su vođeni sa pripadnicima potomaka iseljeničtva koje ima simboličku vezu sa Srbijom, ali koje ne pripada ni nacionalnom, ni nacionalističkom, ni zamišljenom kulturno-činjeničkom narativu „srpstva“. Centralna tema razgovora bio je prostor porekla koji, iako geografski nedefinisan i vremenski situiran u prošlost, ipak činjenično konkretizuje priču o poreklu. Poredeći svedočenja ove malo drugačije dijaspor sa komentarima dijaspor koja se etnički indentifikuje sa „srpstvom“, autor je došao do teze da se, nestankom jugoslovenstva kao prostora zajedništva, rastakao *hronotop* narativa porekla kod neetničkog iseljeničtva, koje je baštinilo svoje kolektivno sopstvo, na sećanju na jugoslovenski „prostor“ i jugoslovensko „vreme“.⁴

U Argentini je razumevanje jugoslovenstva kao nenacionalističkog i nenacionalnog narativa kao osnove reinterpretiranja sopstvenog porekla proizašlo iz konteksta „borbe za duše“ tzv. *slovenačko-hrvatsko-srpsko-crnogorske dijaspor*, naročito nakon Drugog svetskog rata, use-

4 Razgovori licem u lice su vođeni tokom marta 2017. godine, kada Buenos Aires postaje grad protesta, počev od marševa za ženska prava osmog marta, do velikog okupljanja za Dan sećanja za istinu i pravdu 24. marta, kojim se obeležava sećanje na desničarski državni udar iz 1976. godine. Mart 2017. godine bio je i mesec protesta protiv tzv. neoliberalnih reformi predsednika Mauricija Makrija, aktuelnog neperonističkog predsednika, koji je na vlast došao, nakon dvanaestogodišnje vlade predsednika Nestora i Kristine Kirhner (2003-2015), baštinika peronizma kao politički veoma heterogenog pokreta. U ovakvom okruženju, razgovori o poreklu, pripadanju i sećanju dobijaju dodatnu težinu, koju nosi aktuelna politička situacija, zahtevajući da se ljudi svrstaju, tj. da se ideološki odrede u odnosu na sadašnju vlast, a samim tim, i u odnosu na prošlost o kojoj nema kosenzusa i, na kraju, u odnosu na to šta znači biti Argentinac danas.

ljavanjem protivnika komunističkog režima, od kojih su mnogi bili nacionalistički nastrojeni. Zbog nasleđa ratova devedesetih, danas se ova marginalna „dijaspора“ nalazi pred novom pretnjom marginalizacije, zato što su *mejstrim* (etničke) dijaspor, kao simbolične pobednice nad jugoslovenstvom, snažno stupile na scenu politika identiteta, kako na teritoriji bivše Jugolsavije, tako i na prostoru Argentine.⁵

Ovaj rad „slika“ priče o sećanjima na poreklo potomaka iseljenika sa južnoslovenskih prostora na teritoriju Argentine, oslanjajući se na koncepte *liminalnosti* Homija Babe (Bhabha 2004), te na ideju *zamišljenih zajednica* Benedikta Andersona (Anderson 1983), kao i na koncept *skrivene manjine*, koji u svojim radovima, na osnovu terenskih istraživanja, u srpskoj nauci, razvijaju Aleksandra Đurić Milovanović (2010) i Biljana Sikimić (2008), pozivajući se na teorijska polazišta Kristijana Promicera (Promitzer 2004). Takođe, u ovom radu se pozajmljuje teorijska postavka *jugonostalgije*, koju su, u svojim radovima, obrađivali Božidar Jezernik, Mitja Velikonja i Vjekoslav Perica. *Liminalnost* se ovde razumeva kao pozicija između fiksiranih, „fundamentalnih“ stanja procesa izgradnje sopstva, u okviru kojeg se stvara mogućnost hibridne akulturacije, podložne perpetualnim promenama samodefinicija u odnosu na društveno-politički kontekst. U ovom slučaju, liminalnom se „proglašava“ pozicija margine anacionalnih, neetnički orijentisanih potomaka jugoslovenskog iseljeničtva. Pojam *jugonostalgije* se uzima iz okvira *studija sećanja*, pri čemu je samo sećanje posredovano naracijom roditelja – jer direktnog sećanja i življenja jugoslovenskog iskustva nema.⁶

5 Zarad razumevanja dinamike samoodređenja pripadnika srpskog i crnogorskog iseljeničtva u Argentini u poređenju sa hrvatskim i slovenačkim iseljeničtvom, konsultovani su i nalazi radova drugih autora o ovom pitanju (Corsellis 1997; Horvat 1996; Jevnikar 1996; Perić 2009). Međutim, autor teksta je došao do zaključka da je dinamika etničkog definisanja Hrvata i Slovenaca, nakon raspada Jugoslavije, u velikoj meri, bila ekskluzivističko etnička i, u velikoj meri, anti-jugoslovenska – te da poređenje srpskog i crnogorskog sa hrvatskim i slovenačkim slučajem mora biti, predmet posebnog istraživanja. Kako je slovenački identitet u Argentini definisan sećanjem na jasnu geografiju i distinktivan jezik, te kako je i hrvatstvo „jasno“ omeđeno rimokatoličanstvom, „borba za duše“ se odnosi primarno na razgraničenje srpskog i crnogorskog iseljeničtva te na redefinisane pozicije onih Hrvata i Slovenaca koji su sebe smatrali i Jugoslovenima (autor se zahvaljuje Tjaši Lorbeč, profesorki slovenačkog jezika na Univerzitetu u Buenos Airesu i Dijegu Gomezu iz Argentinskog centra za geopolitičke studije, na savetima o institucijama slovenačke i hrvatske emigracije u Argentini).

6 I bez dublje analize diskursa tokom istraživačkog perioda, dalo se pojmiti da je jugoslovenstvo prazan označitelj, u koji individua koja ga koristi upisuje značenje. Naime, jugoslovenstvo može značiti često potpuno različitu stvar za etnički i neet-

Uzimajući ovu posredovanu jugonostalgiju kao okvir naracije, u radu se utvrđuje ideja *dvostruke ukorenjenosti*, o kojoj govore zajednički radovi Branislava Pantovića sa Ivanom Bašić (2015) i Milesom Stefanović-Banović (2013, 2014) – retkih istraživača srpske i crnogorske dijaspore u Argentini.

Svedočanstva neetnički orijentisanih Argentinaca koji imaju simboličku vezu sa Srbijom, ali i ostatkom teritorije bivše Jugoslavije, prikupljena tokom marta 2017, „poređena“ su sa razgovorima koje je autor vodio sa etnički i verski opredeljenim pripadnicima srpskog i crnogorskog iseljeničtva, tokom aprila 2015. i marta 2017. godine, u parohiji Srpske pravoslavne crkve u Buenos Airesu.⁷ U ovom tekstu, pridevi „srpski“ i „crnogorski“ koriste se i razumevaju u fluidnom etno-identitetskom ključu. Zašto fluidnom? Najpre zato što mali broj pripadnika srpske i crnogorske emigracije sebe vidi u isključivo etničkom ključu, jer ima dosta mešovityh brakova sa pripadnicima ostalih zajednica koje žive u Argentini. Takođe, pod srpsku emigraciju se, pored Srba iz Srbije, BiH i Hrvatske, mogu uzeti i Crnogorci koji su Srbi po opredeljenju. Zašto onda pored srpske emigracije autor pominje i crnogorsku? Zato što se, pod okriljem Srpske pravoslavne crkve, u Buenos Airesu, okupljaju i Crnogorci koji je smatraju svojom, ali kod kojih je sećanje na poreklo iz Crne Gore dominantnije od identifikacije sa Srbijom kao teritorijom i političkim entitetom. Kako Crna Gora, kao država, ovih godina aktivno radi na homogenizaciji crnogorstva među iseljenicima u Argentini, nije moguće predvideti da li će se Crnogorci koje sebe još uvek ne odvajaju od Srba i ubuduće okupljati pod okriljem SPC. U vreme istraživanja su se već mogle osetiti tenzije u razgovorima sa potomcima crnogorskih iseljenika u vezi sa njihovim odnosom prema statusu quo nakon ratova devedesetih, a i među srpski orijentisanim vernicima se moglo čuti da je problem što

nički samodefinisane pripadnike „jugoslovenske“ zajednice u Argentini. Jugoslavija kao geopolitička činjenica prošlosti, za neke neetnički samodefinisane Argentinece jugoslovenskog porekla, predstavlja neutralan pojam, tj. samo ime države koje više nema. Drugi je, pak, vide kao pozitivnu tvorevinu, oko koje sada grade narative nostalgije, a za neke je ona bila i ostala negativna, „komunistička“, „velikosrpska“, ili „antisrpska“, veštačka tvorevina, koja se morala raspasti. Dakle, nema konsenzusa u dijaspori, baš kao što ga nema ni u „matici“. Tokom razgovora i posmatranja društvenog okruženja sagovornika, autor je došao i do jednog neočekivanog saznanja koje ima veze sa trenutnim ideološkim rascepom u argentinskom društvu. Naime, radi se o tome da su etnički definisani pripadnici srpske i crnogorske zajednice koji održavaju vezu sa SPC bili naklonjeniji novoj vlasti, koja je desno od političkog centra, zato što je napravila otklon od društvenih reformi XX veka, tj. sekularizacije, ateizacije, prava žena, radnika i seksualnih manjina.

7 Više od 20 sagovornika.

u Crkvi ima „previše Crnogoraca“, aludirajući kako na episkopa, koji je poreklom iz Crne Gore (bez obzira što on, u propovedima, insistira na srpstvu), tako i na same Crnogorce koji neguju svojevrzni folklor i etos mesta, tj. prostora/države porekla.⁸

Argentina: imigracija iz bivše Jugoslavije

Sa teritorija istorijski naseljenih Južnim Slovenima, iseljavalo se i migriralo i ka istoku i ka zapadu, a od sredine 19. veka, odlazilo se i preko okeana, u Severnu, ali i Južnu Ameriku. Prvi iseljenici u *Novi svet* Južne Amerike sa ovih teritorija bili su stanovnici Austro-Ugarske, koji su imali pristup morskim plovilima. U isto vreme su, ka Amerikama, polazili i neki Hercegovci, kao i stanovnici današnjeg crnogorskog primorja i okoline. Pretposlednji talas iseljavanja u Južnu Ameriku desio se nakon Drugog svetskog rata (politički iseljenici), a poslednji talas traje do današnjeg dana – ka Argentini, Čileu i Brazilu sada odlaze arhitekta, programeri informacionih tehnologija, lekari itd. (Stefanović Banović i Pantović 2013; Perić Kaselj 2009).

Tokom 19. veka, Argentina je bila zemlja u koju se odlazilo zbog ekstremnog siromaštva na Balkanu, izazvanog političkim previranjima, prirodnim nepogodama i tržišnim razlozima. Bolesti poljoprivrednih kultura u Dalmaciji i Hercegovini, nekonkurentnost lokalnih proizvoda u inostranstvu, liberalizacija uvoza, pad pomorstva u Boki, nerazvijenost tržišta rada, ali i demografski razlozi „pogurali“ su emigraciju ka Argentini (i drugim latino-američkim državama). Iako se smatra da su prvi useljenici pristizali još pre 19. veka, tek pred njegov kraj, napisani su prvi dokumenti o useljavanju južnoslovenskog stanovništva i to, uglavnom, sa teritorija Austro-Ugarske. Kako je iseljavanje teklo što legalnim što ilegalnim putevima, te kako argentinska država nije imala jasan kriterij popisivanja teritorije porekla useljenika, tek nastankom 8 Intervju sa Milenom. „Konfuziji“ doprinosi i razlika u politikama Crne Gore i Srbije prema dijaspori, koja se ogleda u davanju legitimiteta i podrške različitim udruženjima iseljenika. Srpska pravoslavna crkva je prepoznala da je, u kontekstu novog talasa iseljavanja u Latinsku Ameriku, te preorijentacije nekih iseljenika iz jugoslovenstva u srpstvo, bitno raditi na očuvanju pastve, a samim tim, i na definisanju i redefinisaju njihovog nacionalnog identiteta. Pre nekoliko godina je teritorija Latinske Amerike proglašena eparhijom, tj. u nju je poslat episkop SPC (poreklom iz Crne Gore), a sredinom devedesetih je, u jednu udaljenu argentinsku provinciju upućen sveštenik iz Srbije, što govori da sama Crkva uzima borbu za duše iseljenika i njihovih potomaka ozbiljno. Srpska pravoslavna crkva u Argentini (Eparhija buenosajreska) okuplja potomke pravoslavnih iseljenika sa teritorija bivše Jugoslavije, koji se, sa tom crkvom identifikuju verski i(li) etnički. Kao i u drugim parohijama u rasejanju, i parohije SPC u Argentini su naglašeno etničko-srpske, iako se, u određenoj meri, neguje i održava etos crnogorstva, ali ne kao etničkog, već kao kulturnog nasleđa jedne specifične teritorije.

Kraljevine Jugoslavije, počinje sistematičnije praćenje brojčanog stanja jugoslovenskog iseljeničtva u Argentini. Argentinska država je, i ovoga puta, ostala neažurna u praćenju novih useljenika, koji su i dalje, iako u manjem broju nego pre, dolazili u ovu zemlju, koja je bila otvorena za one koji, recimo, nisu mogli da dobiju useljenje u SAD. Popisom iz 1947. godine, 29164 osoba je kao zemlju porekla označilo Jugoslaviju, iako je, prema konsenzusu demografa i istraživača, taj broj svakako bio veći. U prvih deset godina nakon Drugog svetskog rata, Argentina je postala dom za 14200 ljudi iz Jugoslavije i taj period karakteriše najkontroverznija imigracija (Stefanović Banović i Pantović 2013; Horvat 1996; Jevnikar 1996).

„Poreklo“ argentinskog jugoslovenstva i njegovih „etničkih“ suparnika

Argentina je relativno „nova“ država i politički sistem, nastao okupacijom prostora, potčinjavanjem domicilnog i useljavanjem evropskog, uglavnom mediteranskog stanovništva, te umanjavanjem nativnih, a uvećavanjem evropskih populacija. Od samih početaka, organizovana administrativno po ugledu na zapadno-evropske zemlje, Argentina je, ipak, postepeno postajala poseban identitetski entitet, što zbog protoka vremena i utemeljavanja lokalne politike u kolektivnoj svesti stanovništva, što zbog egzogamije, tj. međusobnog mešanja unutar populacije. Poslednih sedamdeset godina, Argentinu karakterišu ideološka previranja i društvena polarizacija, koja državu i sistem čine duboko podeljenim društvom – ne samo ideološki, već i klasno. Politička represija, međusobne borbe ideoloških grupa, politička ubistva, državni terorizam, politička diktatura, kidnapovanje i ubijanje neistomišljenika, česta promena ekonomskih politika, nacionalna neusaglašenost politika sećanja – sve ovo je izgradilo Argentinu u jedno postmoderno, socio-politički, ali i kulturno diversifikovano društvo (Rapaport et al. 2002). Ovakva situacija je uticala kako na politička, tako i na kulturna pozicioniranja iseljenika sa prostora bivše Jugoslavije u odnosu na Argentinu i njen nacionalni narativ. Prema svedočenjima sagovornika tokom istraživanja, dijaspora (kako ona *mejnstrim*, tako i ona „marginalna“, koja je tema ovog teksta) nije mogla a da ne pretrpi uticaj političkih i društvenih kretanja u Argentini.

Argentina je, na poseban način, bila interesantna kao sigurna zemlja za mnoge progonjene, poput Jevreja, ali i za njihove progonioce, naciste, nakon poraza u ratu, te kao zemlja u koju su se, nakon Drugog svetskog

rata, u isto vreme, „selile“ odbegle ustaše iz NDH, ali i pripadnici četničkog pokreta. U jednom su se trenutku, u Argentini, našli Milan Stojadinović, predratni premijer Vlade Kraljevine Jugoslavije, i Ante Pavelić, lider NDH (Biondich 2004). Borbe za „istinu“ su se, bez obzira na utemeljeno jugoslovenstvo predratnog iseljeničtva, preselile sa Balkana u Argentinu. Na primer, 1957. godine, grupa srpskih imigranata locirala je Pavelića i pokušala da ga ubije. Pavelić je preživeo, ali su posledice ranjavanja bile teške, te je od njih, prema većinskom mišljenju, i umro dve godine kasnije u Madridu (Dizdar et al. 1997).

Nakon Drugog svetskog rata, iseljeničke grupe sa teritorija bivše Jugoslavije nastavljaju da se okupljaju u etničkim institucijama (sada odveć međusobno distanciranim), u okviru kojih, Jugoslavija u velikoj meri postaje neprijateljska ideja, zbog progona političkih neistomišljenika, te uništavanja ideologije ustaša i četnika. No, bez obzira na antagonizme i bolno nasleđe Drugog svetskog rata, u Argentini je nastavilo, između ostalih, i posle 1945, da radi Jugoslovensko društvo uzajamne pomoći „Naš dom“, osnovano nakon Prvog svetskog rata (Stefanović Banović i Pantović 2014). Ovo društvo je bilo mesto susreta različitih južnoslovenskih grupa, sve vreme od osnivanja do danas, što je doprinelo preživljavanju ideje jugoslovenskog zajedništva, kako one iz vremena monarhije, tako i one iz vremena republike. Naime, socijalistička Jugoslavija je, kao sistem (bez obzira na fizičku daljinu i nepostojanje značajne komunikacije), bila ideološki pozdravljena od nekih pripadnika južnoslovenske emigracije (naročito onih koji su idejno bili na levom političkom spektru). Dakle, jugoslovenstvo je (pre)živelo uprkos asimilaciji, gubljenju jezika, ali i prisustvu srpsko-hrvatsko-slovenačkih nacionalističkih narativa. Prema svedočenjima nekoliko sagovornika, ovo višeznačno jugoslovenstvo je bilo platforma za inkluziju manjinskih nenacionalističkih pozicija i čak i onih Jugoslovena koji nisu nužno podržavali socijalistički sistem postratne Jugoslavije, te svih onih koji su se, istovremeno, poistovećivali kako sa svojim etnosom, tako i sa jugoslovenstvom. Iako su ideje jugoslovenstva bile raznolike, identifikovanje prema spolja (tj. deklarisanje Jugoslovenom) je bilo olakšano postojanjem prepoznatljive države i državnog brenda kolektivnog sopstva (Perica i Velikonja 2012; Jezernik 2018), koji je mogao biti življen u Argentini, s obzirom na njenu levičarsku scenu i klasno-političku borbu.⁹ Takođe, Jugoslavija i Argentina, kao postnacionalni politički entiteti, olakšale su dvostruko ukorenjivanje nekih bivših Jugoslovena u identitetski diskurs o obe ove države.

⁹ Intervju sa Adrianom.

Postjugoslovenstvo: nestanak utočišta za etnički neopredeljene

Ratovi devedesetih u bivšoj Jugoslaviji su, pred ideološki i politički raznoliku jugoslovensku dijasporu, tj. pred sve one koji se do tada nisu u potpunosti poistovećivali samo sa svojim etnosom, već i sa nasleđem zajedničke države u kojoj etnosi porekla žive, otvorili dodatna pitanja: „Ko smo ideološki-politički u odnosu na raspadajuću zemlju porekla te, ako smo Srbi (ili Hrvati ili Slovenci) koji smo to Srbi (ili Hrvati ili Slovenci)?“¹⁰ Ova pitanja su dodata već pomenutim preispitivanjima i samopozicioniranjima u okviru argentinskog društva, koja su formulisana na sledeći način: “Koji smo Argentinci? Evropljani ili nativni ili mešavina? Ako smo Evropljani, koji smo to Evropljani? Da li smo peronisti ili ne? Ako jesmo, koji peronisti – levi ili desni?”¹¹ U slučaju evropskog, pa i jugoslovenskog iseljništva, olakšavanje komunikacije globalno posredovane društvenim medijima, omogućilo je ponovno uspostavljanje veza između dve strane – argentinske i balkanske, ali je i doprinelo dodatnoj diversifikaciji (ali i konfuziji) identitetskih stajališta, kao, recimo, u slučaju pomenutog političko-identitetskog distanciranja Srba i Crnogoraca, naročito od sredine devedesetih naovamo. Takođe, informacije sa prostora porekla su, u nekim slučajevim, doprinele daljoj marginalizaciji identitetskih pozicija potomaka iseljenika koji se ne mogu poistovetiti sa etničko-nacionalnim dominantnim narativom zemalja naslednica Jugoslavije.

Pomenuto društvo „Naš dom“ i dalje postoji i okuplja mešovitu populaciju, odveć starije dobi, koja, na neki način, još uvek živi jugoslovenstvo – recimo, kroz proslavu Dana Republike, 29. novembra.¹² Ovo društvo služi svojim članovima kao mesto gde se može govoriti na jeziku porekla. Što se pitanja podele jezika na srpski i hrvatski, uz nešto kasnije formiranje crnogorskog, politika identiteta je takođe unekoliko konfuzna za pripadnike dijaspore i (asimilovane) potomke iseljenika sa teritorija bivše Jugoslavije. Jezik kojim govore iseljenici koji sebe smatraju Srbima se čuva i kontaktom sa SPC.¹³ Na Univerzitetu u Buenos Airesu, 10 Intervju sa Adrijanom, Davidom, Fabijanom, Horheom, Lukrecijom.

11 Intervju sa Adrijanom, Mirjanom, Fabijanom.

12 Proslava Dana Republike u društvu „Naš dom“ je zanimljiv događaj, koji pokazuje stepen hibridizacije argentinske popularne kulture sa etničkim, jugoslovenskim, te svebalkanskim nasleđem savremene popularne kulture. Na primer, proslava Dana Republike 2017. godine, u ovom društvu, protekla je uz ples Markosa Terlevića, Argentinca jugoslovenskog porekla, koji je svoj performans izvodio uz dalmatinske melodije, ali i pesme turskog pevača Tarkana (informacije dobijene od učesnika događaja Dijega Gomeza).

13 Mada ima redovnih posetilaca parohije u Buenos Airesu, poput pronalazača Horhea koji

ovaj se jezik izučava kao hrvatski, a srpskog kao akademskog predmeta manje-više i nema u akademskom životu. Srpska književnost je prisutna u okvirima izučavanja slovenskih književnosti.¹⁴ Sam jezik govori tečno jako mali broj potomaka prve i druge generacije. Prema istraživačima iseljništva u Argentini, jezik koji se nekada zvao srpsko-hrvatski govori i piše ne više od 200 osoba srpskog i crnogorskog porekla (ako se izuzmu novi useljenici).¹⁵ Jezik se često naziva „naš jezik“ – reklo bi se ne samo zbog izbegavanja etničkog definisanja, već zbog inkluzivnog karaktera reči „naš“, koja obuhvata sve one koji su poreklom sa teritorije bivše Jugoslavije (Stefanović Banović i Pantović 2013; Stefanović Banović i Pantović 2014).¹⁶

Upravo zbog svoje inkluzivnosti, jugoslovenstvo (kako god ono ideološki bilo razumevano) je, kao teritorija i narativ, bilo utočište za one potomke iseljenika sa prostora bivše Jugoslavije koji su, i pre raspada države porekla, imali ambivalentnu poziciju u odnosu na etničke grupe i narative porekla, ali i na zvanična državna čitanja Jugoslavije kao političkog entiteta. Radi se o različitim pripadnicima potomaka iseljeničke zajednice, koji su bili *skrivena manjina* kako ideološki, tako i versko-etnički, u svim dosadašnjim zvaničnim ideološko-kulturnim razumevanjima ideje Jugoslavije, ali koji su, opet, tu ideju videli kao inkluzivniju od ostalih „ponuđenih“ identiteta iz zemlje porekla jednog ili oba roditelja. Naime, pored „definisanih“ Srba, Hrvata i Slovenaca, u Argentinu su se selili i oni koju su bili sve to zajedno, zahvaljujući mešovitim brakovima. Takođe, u Argentinu su odlazili i oni koji se nisu u potpunosti mogli identifikovati ni sa jednom etničkom grupom i verskom zajednicom, poput Srba i

uopšte ne govore srpski, ali se smatra etničkim Srbinom.

14 Koju na Univerzitetu u Buenos Airesu predaje Tjaša Lorbek iz Slovenije.

15 Govornika hrvatskog je svakako više, mada je i u toj zajednici jezička asimilacija uzela maha.

16 Ipak, savremeni srpski jezik u Argentini živi- kako kroz skorašnje useljenike, tako i kroz potomke starih useljenika koji bi hteli da ga nauče, a koji imaju sreće da žive u Buenos Airesu- gradu u kojem se s vremena na vreme stvaraju grupe za učenje srpskog jezika. Ove grupe komuniciraju preko društvenih medija, a upravo je virtuelni prostor – onaj prostor gde se može upoznati i sa malo drugačijom „dijasporom“- onom marginalnom, kojoj se nije mogla uklopiti ni u jedan zvaničan nacionalni narativ- a koja, opet, sebe manje ili više veže za Jugoslaviju. U vreme istraživanja na terenu (mart 2017) u ovom Buenos Airesu je funkcionisala jeda grupa za učenje srpskog jezika koju vodi nova useljenica iz Srbije Ivana Jelenić. Među njenim učenicima ima i Srba i Argentinaca. Ivana Jelenić administrira i Fejsbuk grupu „Clases de serbio en Buenos Aires/Časovi srpskog u Buenos Airesu“ koja služi i kao platforma za razmenu informacija o srpskom jeziku i kulturi ne samo za Argentinu, već i za celu Latinsku Ameriku.

Hrvata nazarena, jugoslovenskih Jevreja, nomadskih Roma itd. Autor ovog članka je, preko Fejsbuk grupe za razmenu informacija o učenju srpskog jezika, imao priliku da stupi u kontakt i lično upozna nekoliko potomaka onih iseljenika koji, ni pre ni nakon dolaska u Argentinu, nisu „pripadali“ u potpunosti ni jednoj etničkoj grupi sa teritorije bivše Jugoslavije i za koje je ona, bez obzira na određene rezerve kod većine njih, bila najjednostavnija i najinkluzivnija kulturna referenca. Nestankom jugoslovenstva kao nedoktrinarnog utočišta za legitimaciju neetničkog hibridnog sopstva, još je više marginalizovano „sećanje“ onih iseljenika koji se, zbog svoje specifične porodične istorije ili političke ili verske pripadnosti, sada ne mogu poistovetiti sa etničkom doktrinom država naslednica SFRJ.

Na primer, u Buenos Airesu, živi i srpski (tj. *naš* jezik) odlično govori Adriana, Argentinka koja ima rodbinu kako u Srbiji, tako i u Hrvatskoj, i sa njom održava kontakt. Čerka je slovenačke Jevrejke, čija je porodica dugo živela u Nišu, i Hrvata koji je preživio nacistički koncentracioni logor. Adrianini roditelji su se sreli u Italiji, nakon Drugog svetskog rata. Oboje su bili na putu ka nekoj trećoj zemlji gde bi mogli živeti boljim životom. Otac je bio antifašista i zbog toga je bio odveden u nacistički logor, ali je istovremeno bio i antikomunista kome nije odgovarala Titova Jugoslavija. Adrianini roditelji zajedno odlaze u Argentinu i osnivaju porodicu. Dobijaju ćerku, koja, u Buenos Airesu, raste kao bilingvalna i koja će i sama imati zanimljivu političku ličnu istoriju, u vreme državne diktature i terorizma sedamdesetih i početkom osamdesetih godina prošlog veka. Iako je Adrianin otac bio antifašista i nenacionalista, on je bio Hrvat po nacionalnom ubeđenju, te je, zarad opstanka u novom okruženju, bio u kontaktu sa hrvatskom zajednicom, sve do momenta opisanom u citatu na početku ovog teksta. Naime, shvativši da njen muž kontaktira i sa Hrvatima koji glorifikuju Pavelića, Adrianina majka ćerki zabranjuje svaki kontakt sa hrvatskom zajednicom. Tako je Adriana odrastala, govoreći „naš“ jezik samo sa svojim roditeljima (a roditelji su, samo u retkim prilikama, posećivali udruženje „Naš dom“). Živeći, dakle, sa ocem, koji je Hrvat i koji je, donekle, bio i srbofil, te kome je omiljena pesma bila *Marš na Drinu*, i sa majkom, koja je slovenačka Jevrejka iz Niša, Adriana je rasla, po poreklu, u Jugoslovenku, iako su oba roditelja, prema Jugoslaviji kao političkom sistemu, imala određene rezerve. Antifašizam roditelja, specifično poreklo i odrastanje u vibrantnom urbanom okruženju Buenos Airesa od Adriane su napravili političku aktivistkinju i levičarku, aktivnu do danas. Adriana ima jasan nenacionalistički stav u odnosu na ratove devedesetih u bivšoj Jugoslaviji

i ima ideološku distancu od desničarskih političkih orijentacija dela rodbine koji je ostao da živi na različitim teritorijama bivše Jugoslavije, definišući se kao etnički Hrvati, odnosno Srbi.¹⁷

Zemlju porekla i njene dominantne identitete, u izvanetničkom i jugoslovenskom prostornom ključu, vidi i David, etnički Srbin poreklom iz sela Dolova u Vojvodini, čija se porodica doselila u Argentinu, dvadesetih godina prošlog veka. David je rođen u Argentini, a oba roditelja su mu bili etnički Srbi. Govori srpski svojih roditelja – dakle, jezik kojim je govorila seoska populacija južnog Banata, u prvoj polovini dvadesetog veka. Razlog doseljavanja Davidove porodice bio je verski. S obzirom da su bili nazareni, da bi избегли progon zbog odbijanja služenja vojnog roka, cela je porodica odlučila da pobjegne iz Kraljevine SHS, što su činile i neke druge nazarenske porodice (srpske, rumunske itd). Posebno je zanimljiva činjenica da je ova konkretna porodica morala da napusti zemlju upravo zbog, sa majčine strane, bliske rođачke veze sa Dražom Mihailovićem, tada oficirom u usponu, kojem nikako nije išla u prilog činjenica da njegovi rođaci odbijaju da služe instituciji u kojoj on vidi prostor za ostvarivanje sopstvenih ambicija. David danas sebe smatra Argentincom srpskog porekla iz Jugoslavije, ali srpstvo ne vidi kao nužno povezano sa pravoslavljem, jer nikada nije imao vezu sa Srpskom pravoslavnom crkvom. Za Davida je zemlja iz koje je porodica došla bila Jugoslavija, iako je, istorijski posmatrano, sama porodica živela manje od jedne decenije, u državi ujedinjenih Južnih Slovena. Jugoslavija je opstala kao ideja zemlje porekla, zbog toga što se ideja Srbije kao političkog teritorijalnog identiteta razvila tek nakon iseljenja porodice u Argentinu, ali i zbog prisustva priče o Jugoslaviji kao političkom brendu nakon Drugog svetskog rata. Za Davida i za njegovu ćerku koja uči srpski, Srbija sada postoji kao država koja može postati deo Evropske unije i čiji bi pasoš, upravo zbog toga, bilo korisno imati. Savremena Srbija ne postoji kao identitetska zemlja porekla za ovu porodicu, već samo kao naslednica države čiji su građani neposredni preci nekada bili.

U Moronu, predgrađu Buenos Airesa, živi i osamdesetogodišnja Mirjana, Beograđanka rođena pre Drugog svetskog rata, ćerka Stevana, predratnog prevodioca u Vladi Kraljevine Jugoslavije, i Argentine Viktorije, koju je Stevan upoznao u Argentini i, nakon sklapanja braka sa njom, vratio se u Jugoslaviju i nastanio u Beogradu. Mirjana je jedino preživelo dete ovog zanimljivog bračnog para. Dvoje dece im je umrlo u ranom detinjstvu, a mladog sina Dušana su, tokom Drugog svetskog rata, kao revolucionarno orijentisanog partizana, ubili pripadnici če-17 Adriana je, sedamdesetih godina, bila pripadnica Montonerosa – urbane gerile i levičarske terorističke grupe, aktivne protiv desnice i režima državne diktature.

tničkog pokreta – odsecanjem glave. Mirjanin otac Stevan je, tokom rata, umro od tuberkuloze. Nakon oslobođenja, Mirjana i njena majka Viktorija odlaze u Argentinu. Kako bi svoju ćerku sačuvala od mržnje koju je za sobom ostavio Drugi svetski rat, Mirjanina majka je odlučila da ne održava kontakte sa jugoslovenskom dijasporom, ali je, sa svojom ćerkom, povremeno govorila srpski, koji je i njoj samoj bio strani jezik.¹⁸ I za Mirjanu je zemlja iz koje je došla bila Jugoslavija. Iako je, kad je došla u Argentinu, imala samo 9 godina, sećanja na stradalog brata i njegova odluka da se pridruži partizanskom pokretu stvorili su pozitivnu sliku države porekla, u kojoj je pobedila politička opcija za koju se Mirjanin brat borio. Sa ideološke tačke gledišta, raspad bivše Jugoslavije je, za Mirjanu, prošao manje-više neopaženo, jer je njeno nostalgично jugoslovenstvo bilo privatno – deljeno sa ćerkom i sinom i negovano kao sećanje na odrastanje u jugoslovenskom Beogradu, u kosmopolitskom okruženju nacionalno mešovite porodice.

Zaključak

Perpetualna liminalnost hibridne, anacionalne i(li) neetničke jugoslovenske „dijaspore“ u Argentinu proizilazi iz činjenice da je jedan veliki narativ jugoslovenstva nestao, a da su nastupile politike identiteta novih država, koje ova marginalna dijaspora ne može prihvatiti, bez obzira što je, manje ili više, simbolički vezana za Srbiju kao politički i kulturni etnitet. Tokom neformalnih razgovora i nestrukturiranih intervjuja, sagovornici su, kako oni koji sebe smatraju Srbima, tako i oni koji se nisu mogli smestiti potpuno u narativ srpstva, svedočili da je, raspadom jugoslovenstva i pobedom, u Argentinu sve vreme prisutnih, nacionalističkih narativa, kao i legitimizovanjem dominacije etničkih institucija, poput crkava i patriotskih udruženja, oslabio i jedan prostor u kojem se na različite načine materijalizovalo sećanje na zajedništvo među jugoslovenskim iseljenicima različitih etničkih i hibridnih identifikacija. S druge strane, narativi onih sagovornika koji se nisu mogli potpuno snaći u novim politikama identiteta nakon raspada države tokom istraživanja su ukazivali na još jedan „zaključak“: u novoj konstelaciji,

¹⁸ Koliko je Mirjana živela neopterećena ideologijom i ratnim nasleđem svedoči činjenica da je njena ćerka pohađala gimnaziju „Kardinal Stepinac“, koji su osnovali hrvatski emigranti koji baštine sećanje na ovu kontroverznu ličnost NDH. Mirjana relativno dobro govori srpski jezik. Svoja sećanja na okupirani Beograd Mirjana je sažela u knjizi „Tragovi“, koja, za sada, postoji samo na španskom jeziku. Sada u dubokoj starosti, Mirjana povremeno održava kontakt sa Srpskom pravoslavnom crkvom, tek skoro otkrivši da SPC u Argentinu u pozitivnom svetlu vidi Dražu Mihailovića i četnički pokret.

sopstvo Argentinaca jugoslovenskog porekla koji baštine heterogene identitete je, ipak, kolektivno sopstvo, koje tvori jednu nevidljivu, skrivenu manjinu koja je u stalnom procesu „iščekivanja“ redefinisiranja sopstvene pozicije. To je sopstvo kolektivno, zato što mu je zajednički imenilac priča o Jugoslaviji, političkom i kulturnom entitetu koji je nestao, ali koji, u sećanjima i(li) pričama o sećanjima, tj. u *jugonostalgiji*, još uvek čini referentnu tačku jednom segmentu potomaka iseljenika iz bivše Jugoslavije u Argentinu.

Literatura:

- Anderson, Benedict. 1983. *Imagined Communities*. London: Verso.
- Bhabha, Homi. 2004. *The Location of Culture*. Abingdon: Routledge.
- Biondich, Mark. 2004. “We Were Defending the State: Nationalism, Myth, and Memory in Twentieth Century Croatia”. In *Ideologies and National Identities: The Case of Twentieth Century Southeastern Europe*, eds. Lampe, John R. and Mark Mazower, 55-82. Budapest: Central European University Press.
- Corsellis, John. 1997. Slovenska politična emigracija 1945-50. *Dve domovini* 8: 131-159.
- Dizdar, Zdravko et al. 1997. *Tko je tko u NDH: Hrvatska 1941-1945*. Zagreb: Minerva.
- Đurić-Milovanović, Aleksandra. 2010. Multikulturalizam i religijski pluralizam: Rumuni nazareni kao manjina manjine u Vojvodini. *Religija i tolerancija*, VIII (14): 357-374.
- Horvat, Avgust. 1996. Demografska gibanja med slovensko emigracijo v Argentinu: iskanje življenskega prostora. *Dve domovini* 7: 205-217.
- Jevnikar, Martin. 1996. Slovenski domovi v Južni Ameriki. *Dve domovini* 7: 97-112.
- Jezernik, Božidar. 2018. *Jugoslavija: zemlja snova*. Beograd: XX vek.
- Mesarić Žabčić, Rebeka i Marina Perić Kaselj. 2009. National Identity of Croatians Overseas Countries: Examples (Comparisons) of Croatian Migrant Communities in Argentina and Australia (New South Wales). *Dve domovini* 30: 175-191.
- Пантовић, Бранислав и Ивана Башић. 2015. Значај „двоструке укорееености“ (Потенцијал исељеника у међународним интеракцијама и креирању имица држава). Гласник Етнографског института САНУ LXIII (1): 177-192.
- Perica, Vjekoslav i Mitja Velikonja. 2012. *Nebeska Jugoslavija: interakcije političkih mitologija i pop-kulture*. Beograd: XX vek.

Promicer, Kristijan. 2004. "(Ne) Vidljivost skrivenih manjina na Balkanu. Neka teorijska zapazanja". У Скривене мањине на Балкану, ур. Биљана Сикимић, 11-24. Београд: Балканолошки институт САНУ.

Raport, Mario. 2002. *Historia Económica, Política y Social de la Argentina* (1880-2000). Buenos Aires: Ediciones Macchi.

Сикимић, Биљана. 2004. „Скривене мањине“. У Скривене мањине на Балкану, ур. Биљана Сикимић, 7-10. Београд: Балканолошки институт САНУ.

Стефановић-Бановић, Милеса и Бранислав Пантовић. 2013. „Наша“ дијаспора у Аргентини – историјски преглед и прелиминарна истраживања. Гласник Етнографског института САНУ LXI (1): 119-131.

Стефановић-Бановић, Милеса и Бранислав Пантовић. 2014. Домовински клубови и удружења наших исељеника у Аргентини. Гласник Етнографског музеја 78: 107-120.

Slaviša Raković

The fading out of Yugoslavism as a “safe space” for diasporic memories: the case of Argentina

The text comes out of a research based on conversations coupled with observation of societal environment of several descendants of Yugoslav immigrants in Argentina. The target group of the research were families who have a direct or indirect family connection with Serbia, but who nevertheless for various reasons – be they related to family history or to political ideology or religious affiliation – cannot identify with what Serbia (or any other post-Yugoslav nation state) stands for in terms of collective identity. The consequences of this waning of Yugoslavism (*jugoslovenstvo*), which served for a long time as a “narrative shelter” for legitimization of a non-ethnic hybrid Self of certain members of Yugoslav diaspora in Argentina, are examined and presented in the text. Trying to locate themselves within the memories about “the roots”, the observed individuals and families are now struggling to redefine their identity – by nonetheless taking into account narratives about Yugoslavia and by engaging in a discourse about a post-Yugoslav space of nostalgia which helps them transcend now dominating discourses about ethnicity. The conclusion of the text is that shattering of Yugoslavia provoked shattering of a reference point for ethnically unaffiliated descendants of Yugoslav immigrants in Argentina who, in turn, have created narratives of nostalgia which serve as strategies for them to legitimize their inability to locate their identity within the new ethnically homogenizing identity politics of diaspora from former Yugoslavia.

Key words: immigration, hybrid identity, liminality, cognitive region, Yugoslavia, Argentina